

Justyna Kroczak
Uniwersytet Zielonogórski

Polskie badania filozofii Fiodora Dostojewskiego

Fiodor Dostojewski (1821-1881) to postać, której z pewnością przedstawiać nie trzeba. Warto mimo to wspomnieć, że wychował się w kulcie monarchicznej Rosji, a od najmłodszych lat ojciec wpajał mu *Historię państwa rosyjskiego* Mikołaja Karamzina i teksty biblijne. Posłano go potem do szkoły inżynierskiej, którą zdołał ukończyć. Jako dwudziestopięcioletek opublikował własne tłumaczenie *Eugeni Grandet* Balzaka. Debiutanckim jego dziełem był utwór *Biedni ludzie* – po raz pierwszy przetłumaczony na j. polski przez Andrzeja Stawara i wydany przez wydawnictwo „Rój” w 1929 r. Opowiadanie zostało pozytywnie odebrane przez krytyków, m.in. Wissariona Bielińskiego. Tego szczęścia nie miało kolejne dzieło – *Sobowtór*, przyjęte z dezaprobatą przez koła literackie. *Sobowtóra* po raz pierwszy przetłumaczył na j. polski Seweryn Pollak, a wydał PIW w 1962 r. Tytuł dla *Biednych ludzi* stanowił problem niesprawiedliwości społecznej, natomiast *Sobowtór* zapowiadał tematykę, w kierunku której Dostojewski podąży w przyszłości. Opowiadanie opisuje wewnętrzny dramat człowieka, jego rozdwojenie, ambiwalentny stosunek do siebie i otoczenia.

W 1848 r. Dostojewski znalazł się w kręgu oddziaływań ugrupowania rewolucyjnego z Michaiłem Butaszewiczem-Pietraszewskim na czele. Członkowie ugrupowania głosili hasła socjalizmu utopijnego spod znaku Charlesa Fouriera, w Rosji przyjął on formę walki z caratem. Na zebraniach u Pietraszewskiego dyskutowano na tematy utilitaryzmu Johna Stuarta Milla i antropologizmu Ludwika Feuerbacha. Na tle tych doświadczeń powstały *Notatki z podziemia*, po raz pierwszy przetłumaczone na język polski przez Marię Grabowską pod tytułem *Zapiski z lochu*, a wydane przez „Rój” w 1929 r. Książka była swoistym *profession de foi* pisarza – jak określiła to Danuta Kułakowska – poddawała krytyce socjalizm utopijny oraz kult rozumu.

Kolejny z ważnych utworów Dostojewskiego, *Wspomnienia z domu umarłych*, po raz pierwszy przetłumaczony został na j. polski przez Mariana Żalickiego w 1925 r. i wydany przez Wydawnictwo Książek Zajmujących. W pracy tej Dostojewski wykorzystał osiemnastowieczną konwencję znalezionych rękopisów¹.

¹ I. Wołgin, *Na skraju otchłani. Dostojewski a dwór cesarski*, Warszawa 2001, s. 134-135.

W tym czasie, jak twierdzą badacze, nastąpiła przemiana wewnętrzna pisarza. Z wolna stawał się zagorzałym monarchistą, kształtowała się w nim również idea socjalizmu prawosławnego, pogarda dla Zachodu, utożsamianego z nihilizmem, ztratą wolności i moralności.

Fundament poglądów Dostojewskiego stanowiła myśl ojców Kościoła, przede wszystkim Maksyma Wyznawcy (i jego koncepcja deifikacji) oraz Izaaka Syryjczyka, szerzej określająca filozofię religijną w dziewiętnastowiecznej i dwudziestowiecznej Rosji (na czele z Włodzimierzem Sołowjowem i Sergiuszem Bułgakowem). W swych utworach pisarz prowadził ukrytą polemikę ze stanowiskami autonomii moralnej Immanuela Kanta, antropocentryzmem Feuerbacha oraz socjalizmem utopijnym. Podporą moralną i autorytetem byli dla niego „starczy” rosyjscy. Żywił głęboki szacunek dla jurodiwych – głupców Bożych². Z jednym z nich – o. Ambrożym – rozmawiał w Pustelni Optyńskiej podczas wizyty, którą złożył tam wraz z Sołowjowem w 1878 r. Pracował wtedy nad *Braćmi Karamazow*, powieścią najgłębiej poruszającą w kontekście filozoficznym problem wolności (*Idiotę* oraz *Braci Karamazow* po raz pierwszy przetłumaczył na j.polski Wacław Wireński w 1928 r. a wydała te powieści „Biblioteka Rodzina”).

Prawdziwa wolność możliwa jest jedynie w Chrystusie, istnieją jednak dwie prawdy – prawda Chrystusa i prawda rozumu. Tą ostatnią pisarz gardził, choć miał świadomość postępu cywilizacyjnego i technicznego, który był odwrotnie proporcjonalny do postępu uczuć religijnych w człowieku. W tym miejscu ujawnia się antykartezjanizm filozofii Dostojewskiego. Warto podkreślić, że przemyślenia pisarza wynikają po części ze specyfiki rosyjskiej filozofii w ogóle, zogniskowanej wokół kwestii etycznych, zorganizowanej antropocentrycznie i zgłębiającej problem człowieka. W Rosji w latach sześćdziesiątych XIX w. literatura i krytyka literacka spełniały rolę filozofii. Niewielu było akademickich filozofów, choć filozofował każdy. Filozofia sprowadzała się do praktyki, a nie teoretycznych dywagacji bez pokrycia w realnym świecie, przykładem mogą być tu rewolucjoniści. W takim właśnie kulturowo-historycznym kontekście rozpatrywać trzeba również filozofię Dostojewskiego. Choć, jak historia pokazała, przemyślenia autora *Biesów* okazały się uniwersalne i ponadczasowe.

Autor *Biesów* uważany był za spadkobiercę romantyzmu, jak twierdził Ryszard Przybylski w swojej monografii z 1964 r. Pisarz zgłębiał doświadczenie egzystencjalne – bliskość śmierci. Głównym tematem książek był człowiek i dramat jego egzystencji. Kułakowska z kolei w szkicu *Antynomie humanizmu*³ twierdziła,

² Etymologicznie *jurodiw* oznacza człowieka opętanego, nawiedzonego, przekaziciela prawd niedostępnych ludziom zdrowym. *Jurodstwo* było popularną formą świętości w Rosji. Zob. Sz. Romańczuk, „Szaleństwo w Chrystusie”, [w:] *Idee w Rosji. Leksykon rosyjsko-polsko-angielski*, Warszawa 1991, t. 1, s. 478.

³ D. Kułakowska, *Dostojewski. Antynomie humanizmu według „Braci Karamazowów”*, Wrocław 1987.

że myśl pisarza wyrażała antropocentryczny humanizm oraz chrześcijańską, teocentryczną wizję życia ludzkiego, co spowodowało, że jego filozofia wpłynęła na nietszcheanizm, symbolizm, egzystencjalizm, personalizm chrześcijański i psychoanalizę⁴.

Polskie badania nad filozofią Dostojewskiego zaczęły się już za życia pisarza. W 1888 r. zainteresował się nim sławista Marian Zdziechowski, który dokonał interpretacji jego twórczości w duchu tzw. modernizmu katolickiego, zwracając uwagę na „niezwykłą wnikliwość i siłę analizy psychologicznej”⁵. Był autorem tekstu z 1913 r. *Wpływy rosyjskie na duszę polską*⁶.

W zbliżonym czasie działał i pisał inny polski myśliciel — Stanisław Brzozowski. Jego twórczość, zarówno filozoficzna jak i literacka, przesycona jest duchem rosyjskim. Brzozowski twierdził, że powieści Dostojewskiego są zamaskowanymi tragediami⁷. Wielokrotnie powracał do myśli pisarza w swej *Legendzie Młodej Polski*. Rozważania polskiego badacza zogniskowane były wokół myśli literackiej, ale także politycznej. Wydał poemat na cześć autora *Idioty*⁸. Brzozowski ukazał Dostojewskiego w podwójnym świetle. Z jednej strony, jako humanitarystę zgłębiającego przyczyny ludzkiego cierpienia, a z drugiej, jako zwolennika niehumanitarnego systemu — samodzierżawia.

Istotnym interpretatorem twórczości Dostojewskiego był także Stefan Żeromski. Obaj krytykowali utylitaryzm, odczuwając przy tym głęboką litość dla spauperyzowanych warstw społecznych. W XIX w. osobowość pisarza inspirowała wielu znamienitych polskich artystów — Stanisława Przybyszewskiego⁹, Karola Ikrzykowskiego, Wacława Berenta, Jerzego Kirchmayera, Zofię Rabską, Andrzeja

⁴ Ibidem, s. 6.

⁵ L. Jazukiewicz-Osełkowska, *Fiodor Dostojewski w twórczości Stanisława Brzozowskiego i Stefana Żeromskiego. Studium porównawcze*, Warszawa 1980, s. 43.

⁶ M. Zdziechowski, *Wpływy rosyjskie na duszę polską* [w:] *Wybór pism*, Kraków 1920. Co w tym kontekście jeszcze istotne, to fakt, że Zdziechowski krytykuje „rosyjską ideę” autora *Biednych ludzi* i główne wątki jego sławnej *Mowy o Puszkynie*, jakoby tylko Rosjanin umiał cierpieć, „kochać za wszystkie narody i we wszystkie się wcielać”. Zdziechowski zdecydowanie odrzucał socjalizm, fascynował go natomiast mesjanizm i romantyzm. Dostrzegał ogrom cierpienia na świecie, z tej nadwrażliwej świadomości wynikało jego stanowisko filozoficzne — pesymizm.

⁷ S. Brzozowski, *Współczesna powieść i krytyka literacka*, oprac. J.Z. Jakubowicz, Warszawa 1970, s. 55.

⁸ S. Brzozowski, *Teodor Dostojewski. Z mroków duszy rosyjskiej*, Kraków 1906, s. 5. Brzozowski był zafascynowany Dostojewskim i jego specyficzną wizją człowieka, znajdującego się pomiędzy Bogiem a światem, i często poszukującego własnej tożsamości. W monologu artystycznym i zarazem rozprawie krytycznej Brzozowski pokazał okrucieństwo i bezwzględność samodzierżawia rosyjskiego, mroczną realność carską. Dostojewski, co prawda, sympatyzował z socjalizmem, jednak tylko przez krótki czas, po powrocie z katorgi stał się zagorzałym monarchistą. Nie zmienia to faktu, że był zwolennikiem społecznej harmonii, czego wyraz dał w postulatcie „powrotu do gleby”.

⁹ Zob. S. Przybyszewski, *Moi Współcześni*, Warszawa 1926.

Struga, Zofię Nałkowską oraz poetów: Bolesława Leśmiana i Jana Kasprówicza. Kułakowska wspominała w *Dialektyce niewiary*, że spór wokół „przeklętych problemów” Dostojewskiego zapoczątkował Przybyszewski ogłaszając w 1898 r. *Confiteor*¹⁰.

Pierwszą przetłumaczoną na język polski powieścią Dostojewskiego była *Zbrodnia i Kara*. Dokonał tego Bogusław Londoński w 1887 r.¹¹ W 1928 r. wydane zostały *Dzieła zebrane* w dwudziestu sześciu tomach pod redakcją Melchiora Wańkowicza. Józef Relidziński w 1907 r. dokonał przeróbki scenicznej *Legendy o Wielkim Inkwizytorze*¹². W 1897 r. Józef Tretiak przetłumaczył *Zapiski z martwego domu*, których ponowny przekład (z 1925 r.) wydano w Przemyślu¹³. Popularyzację dzieł Dostojewskiego należy przypisać Strugowi, który przełożył *Zbrodnię i karę* w 1928 r. oraz napisał obszerny wstęp.

Recepcją myśli rosyjskiego pisarza zajmował się także Aleksander Brückner¹⁴, znawca literatur słowiańskich. Zauważył, że lata katongi wywarły niezniszczalne piętno na osobowości pisarza. Po sybirskich doświadczeniach pisarz czuł głęboką miłość, współczucie i litość dla ludzi. Znalazł upodobanie w studiowaniu chorej, amoralnej psychiki.

W XIX w. pojawił się jeden, wspomniany już przekład z Dostojewskiego¹⁵. Prac z pogranicza filozofii i literatury odnajdujemy siedem¹⁶, powstało jedno opracowanie¹⁷ oraz jeden artykuł, Adama Pługa – *Teodor Dostojewski*¹⁸. Warto wspomnieć tu jeszcze o Tadeuszu Nalepińskim, który w swoim studium z 1907 r. *On idzie! Rzecz o Królu Duchu Rosji* mianuje Dostojewskiego „Królem Ducha Rosji”, wspomina o tym także Julian Krzyżanowski¹⁹. W tym samym czasie wydana została jeszcze jedna książka o zbliżonej tematyce — *Dookoła Sfinksa. Studia o życiu i twórczości narodu rosyjskiego* Władysława Jabłonowskiego z 1910 r.

¹⁰ D. Kułakowska, *Dostojewski – dialektyka niewiary*, Warszawa 1978, s. 26.

¹¹ F. Dostojewski, *Zbrodnia i Kara*, przeł. B. Londoński, Warszawa 1887.

¹² Zob. F. Sielicki, *Teodor Dostojewski* [w:] *Klasyki dziewiętnastowiecznej prozy rosyjskiej w Polsce międzywojennej*, Warszawa 1985, s. 145.

¹³ *Ibidem*, s. 146.

¹⁴ A. Brückner, *Historia literatury rosyjskiej*, Warszawa 1922, s. 290.

¹⁵ Zob. F. Dostojewski, *Zbrodnia i Kara*....

¹⁶ Zob. S. Brzozowski, *Głosy wśród nocy, Studia nad przesileniem romantycznym kultury europejskiej*, Lwów 1912; S. Brzozowski, *Legenda Młodej Polski*, Lwów 1910; W. Jabłonowski, *Dookoła Sfinksa. Studia o życiu i twórczości narodu rosyjskiego*, Kraków 1910; T. Nalepiński, *On idzie! Rzecz o Królu Duchu Rosji*, Kraków 1907; M. Zdziechowski, *Mesjanisci i Słowianofile*, Kraków 1888; M. Zdziechowski, *Wpływy rosyjskie na dusze polską...*; S. Przybyszewski, *Moi Współcześni*....

¹⁷ Zob. A. Strug, *Dostojewski (1821-1881)*, [w:] T. Dostojewski, *Zbrodnia i Kara*, Warszawa 1928.

¹⁸ Zob. A. Pług, *Teodor Dostojewski*, „Kłasy” 1881, nr 843.

¹⁹ J. Krzyżanowski, *Neoromantyzm polski*, Wrocław 1971, s. 51.

W 1922 r. Leon Choromański przetłumaczył *Gracza*²⁰ pisząc doń obszerny wstęp. W tym samym roku wyszedł zbiór opowiadań pod tytułem *Z pamiętnika Nieznajomego*²¹, a w 1925 r. P. Smolik przełożył *Legendę o Wielkim Inkwizytorze*²². W 1927 r. Biblioteka Dzieł Wyborowych wydała *Braci Karamazow*²³ w przekładzie B. Beaupré z 1913 r. Jednak pominięto w nim *Legendę o Wielkim Inkwizytorze*²⁴. W 1934 r. znajdujemy recenzje *Biednych ludzi*, *Biesów*, *Gracza*, *Braci Karamazowów*²⁵ w poradniku „Książka w Bibliotece”. W „Wiadomościach Literackich” ukazała się recenzja *Skrzywdzonych i poniżonych*²⁶, a w „Poradniku Bibliotecznym” dość nieprzychylna recenzja *Zapisków z martwego domu*²⁷.

Bogusław Jasinowski w pracy *Wschodnie chrześcijaństwo a Rosja* analizował myśl Dostojewskiego pod kątem prawosławia²⁸, a ciekawy artykuł Jerzego Stempowskiego pod tytułem *Polacy w powieściach Dostojewskiego* ukazał się w „Przeglądzie Współczesnym” w 1931 r.²⁹

Ogólnie, w okresie międzywojennym, opublikowano dwadzieścia dziewięć pozycji wydawniczych związanych z Dostojewskim i należał on, jak twierdzi Francisek Sielicki, do najliczniej wydawanych w Polsce pisarzy rosyjskich³⁰. W tym czasie znajdujemy też siedemnaście przekładów³¹ jego dzieł. Opracowanie, w którym

²⁰ F. Dostojewski, *Gracz*, przeł. L. Choromański, Warszawa 1922.

²¹ F. Dostojewski, *Z pamiętnika Nieznajomego*, przeł. T.E., Warszawa 1922.

²² Zob. F. Sielicki, *Teodor Dostojewski...*, s. 143-145.

²³ F. Dostojewski, *Bracia Karamazow*, przeł. B. Beaupré i L. Belmont, t. 1 i 2, Warszawa 1927.

²⁴ Zob. F. Sielicki, *Teodor Dostojewski...*, s. 147.

²⁵ Sielicki uczuła na zwrot „Karamazowów”, nie „Karamazow”, to niepoprawne, por. idem, *Teodor Dostojewski...*, s. 151.

²⁶ A. Błażak, *Skrzywdzeni i poniżeni*, „Przegląd Oświatowy” 1927, s. 259.

²⁷ T. Kraszewski, „Wspomnienia z martwego domu”, „Poradnik Biblioteczny” 1932, nr 1, s. 8.

²⁸ Zob. B. Jasinowski, *Wschodnie chrześcijaństwo a Rosja*, Kraków 2002.

²⁹ Przedruk: J. Stempowski, *Polacy w powieściach Dostojewskiego*, [w:] *Eseje dla Kasandry*, Kraków 1981.

³⁰ L. Jazukiewicz-Osefkowska, *Fiodor Dostojewski w twórczości Stanisława Brzozowskiego i Stefana Żeromskiego: studium porównawcze...*, s. 45-46.

³¹ Zob. F. Dostojewski, *Biedni ludzie*, przeł. A. Stawar, Warszawa 1929; *Skrzywdzeni i poniżeni*, przeł. W. Broniewski, Warszawa 1926; *Zapiski z lochu*, przeł. M. Grabowska, Warszawa 1929; *Cudza żona i mąż pod łóżkiem*, przeł. S. Twerdochlib, Lwów 1922; *Sen wujaszka*, przeł. S. Twerdochlib, Lwów 1922; *Gracz*, przeł. L. Choromański, Warszawa 1922; *Z pamiętnika Nieznajomego*, przeł. T.E., Warszawa 1922; *Wielki Inkwizytor. Z powieści Bracia Karamazow*, przeł. P. Smolik, Kraków 1925; *Legenda o Wielkim Inkwizytorze*, przeł. Bejot, Częstochowa 1927; *Wspomnienia z martwego domu*, przeł. M. Żalicki, Przemyśl 1925; *Pokrzywdzeni i poniżeni*, przeł. W. Broniewski, Warszawa 1926; *Krokodyl*, przeł. J.W., Warszawa 1927; *Bracia Karamazow*, przeł. B. Beaupré i L. Belmont, t. 1 i 2, Warszawa 1927; *Zbrodnia i Kara*, przeł. J.P. Zajęczkowski, Warszawa 1928; *Idiota*, przeł. W. Wileński, Warszawa 1928; *Biesy*, przeł. J.B., Warszawa 1928; *Wyrostek*, przeł. A. Grodt, Warszawa 1929; *Bracia Karamazow*, przeł. W. Wireński, Warszawa 1929; *Potulna*, przeł. J. Braun, „Robotnik” 1928, nr 174.

przedstawiono sylwetkę pisarza, pojawiło się jedno³², monografii nie było żadnej, natomiast artykułów napisano siedem³³.

W Polsce międzywojennej porównywano Dostojewskiego z Balzakiem i Jackiem Londonem. Helena Romer z „Kuriera Wileńskiego” twierdziła, że pisze on brutalne historie³⁴. Głównym inicjatorem i propagatorem myśli Dostojewskiego był w tych latach Waław Lednicki. Analizował on elementy Mickiewiczowskie u Dostojewskiego³⁵. Był także autorem kilku pomniejszych prac z pogranicza filozofii i literatur słowiańskich³⁶. W latach trzydziestych XX w. ukazało się jeszcze kilka artykułów³⁷, będących próbą odczytania różnych aspektów filozofii Dostojewskiego.

W czasach pomiędzy dwiema wojnami światowymi zauważamy dość spore zainteresowanie pisarzem. Na czoło wysuwa się kilka wybitnych osobowości jak: Wańkowicz, Lednicki, Sergiusz Hessen i Strug. Analizy tamtego okresu wykazują, że skupiano się raczej na tłumaczeniach, w większości zresztą nieudolnych. Dwudziestolecie międzywojenne stanowi dopiero wstęp do poważniejszych badań nad filozofią Dostojewskiego – renesans jego myśli nastąpi później.

Temat recepcji filozofii autora *Biesów* w Polsce w okresie po II wojnie światowej jest bardzo obszerne. Pierwszym ówczesnym polskim badaczem myśli Dostojewskiego był Andrzej Walicki, przedstawiciel, obok Leszka Kołakowskiego i Jerzego Szackiego, Warszawskiej Szkoły Historii Idei. Pierwsza jego praca, ogłoszona drukiem w 1959 r., nosiła tytuł *Osobowość a historia*³⁸. Książka zawiera szkic *Dosto-*

³² A. Brückner, *Historia literatury rosyjskiej...*, s. 289–307.

³³ Zob. M. Arsienjew, *Sens wewnętrzny twórczości Dostojewskiego*, „Przegląd Współczesny” 1933, nr 135-136; S. Hessen, *Idea dobra w powieści Bracia Karamazowi*, „Przegląd Współczesny” 1929, nr 82, s. 186-192; E. Klich, *Literatury słowiańskie*, „Myśl Narodowa” 1929, nr 38, s. 135; W. Lednicki, *Dostojewski a Polska*, „Wiadomości Literackie” 1932, nr 39, s. 5; W. Lednicki, *Rosyjska myśl religijna*, „Czas” 1925, nr 15; G. Timofiejew, *Dostojewski i Żeromski*, „Ruch Literacki” 1936, nr 2, s. 48-52; K.W. Zawodziński, *Uwagi w sprawie artykułu p. J. Stempowskiego „Polacy w powieściach Dostojewskiego”*, „Przegląd Współczesny” 1931, nr 110, s. 469.

³⁴ Por. F. Sielicki., *Dostojewski w Polsce międzywojennej*, „Slavia Orientalis” 1972, nr 3, s. 112.

³⁵ W. Lednicki, *Russia, Poland and the West*, [w:] *Essays in Literary and Culture History*, New York 1953, s. 21-104; 295-303.

³⁶ Zob. W. Lednicki, *Dostojewski a Polska*, „Wiadomości Literackie” 1932, nr 39, s. 5; *Rosyjska myśl religijna*, „Czas” 1925, nr 15.

³⁷ M.J. Ziomek, *Ze studiów nad czytelnictwem w Polsce*, „Przegląd Współczesny” 1933, nr 130, s. 246; A. Mikucka, *Ulubieni beletryści polscy i obcy*, „Wiadomości Literackie” 1933, nr 52, s. 4; K. Garszyński, *Krokodyl, Białe noce*, „Przegląd Oświatowy” 1927, s. 227; A. Błażak, *Skrzydzeni i poniżeni*, „Przegląd Oświatowy” 1927, s. 259; T. Kraszewski, *Wspomnienia z Martwego domu*, „Poradnik Biblioteczny” 1932, nr 1, s. 8; K. Czapiński, *F. M. Dostojewski*, „Robotnik” 1931, nr 130, s. 4; K. Czachowski, *Balzac i Dostojewski*, „Tygodnik Ilustrowany” 1929, nr 1, s. 19; D. Doncow, *Dostojewski a Europa*, „Czas” 1931, nr 4, s. 7; K. Zawodziński, *Uwagi w sprawie artykułu p. J. Stempowskiego „Polacy w powieściach Dostojewskiego”...*, s. 469.

³⁸ A. Walicki, *Dostojewski a idea wolności*, [w:] *Osobowość a historia. Studia z dziejów literatury i myśli rosyjskiej*, Warszawa 1959; *Idea wolności u myślicieli rosyjskich: studia z lat 1955-1959*, Kraków 2000.

jewski a idea wolności. Autor pisze, że trudno odróżnić Dostojewskiego-filozofa od Dostojewskiego-pisarza. Rosyjski pisarz był filozofem, filozofem-dialektykiem, Walicki nie ma co do tego wątpliwości, choć zdarzają się i głosy krytykujące jego tezę. Warto przywołać jeden głos polemiczny – Tomasz Podziawo, który w recenzji³⁹ z 1960 r. zarzucał Walickiemu złe odczytanie głównej osi poglądów i osobowości autora *Biesów*.

Kolejną pracą Walickiego była rozprawa *W kręgu konserwatywnej utopii. Struktura i przemiany rosyjskiego słowianofilstwa*⁴⁰ z 1964 r., gdzie jeden z podrozdziałów nosi tytuł *O powrót do <gleby>*. Szkic ten przedstawia Dostojewskiego przez pryzmat jego ideałów społecznych. Autor scharakteryzował słowianofilizującą utopię pisarza – poczwiennictwo. Była nią idea powrotu do gleby, której zwolennicy postulowali pojednanie inteligencji z ludem. U Walickiego odnajdujemy także temat sprzeczności pomiędzy wolnością a samowolą. Zagadnieniem poczwiennictwa i rosyjskiej myśli społecznej zajął się później uczeń Walickiego – Andrzej de Lazari⁴¹.

W 1973 r. wyszła książka Walickiego *Rosyjska filozofia i myśl społeczna od Oświecenia do marksizmu*⁴², a w niej szkic *Pisarze – Prorocy*, w którym jako pierwszy omówiony został właśnie Dostojewski pod kątem swych zapatrywań społecznych. Jest tu mowa o *Notatkach z podziemia*, które miały być krytyką racjonalnej koncepcji człowieka i cywilizacji. W człowieku tkwią irracjonalne i demoniczne siły, których sfera „cogito” nie jest władna uchwycić i zrozumieć — uważał Dostojewski. W 2002 r. ukazała się kolejna pozycja Walickiego *Rosja, katolicyzm i sprawa polska* ze szkicem *Antykatolicyzm Fiodora Dostojewskiego*⁴³.

W tych samych latach tworzył inny wybitny badacz – Ryszard Przybylski. Fundamentalna monografia jego autorstwa – *Dostojewski i przekłete problemy*⁴⁴, będąca studiami nad twórczością Dostojewskiego od *Biednych ludzi* do *Zbrodni i kary*, ukazała się w 1964 r. Książka Przybylskiego stanowi kompendium wiedzy, bardzo trafnych i pomocnych uwag, które można wykorzystać przy własnej interpretacji

³⁹ T. Podziawo, MIC, *Czy Dostojewski był filozofem?*, „Znak” 1960, nr 7-8, s. 1026-1028; *Dostojewski*, „Znak” 1959, nr 11, s. 1581-1609.

⁴⁰ A. Walicki, *O powrót do gleby*, [w:] *W kręgu konserwatywnej utopii. Struktura i przemiany rosyjskiego słowianofilstwa*, Warszawa 1964.

⁴¹ A. de Lazari, *Piękno w światopoglądzie Dostojewskiego*, „Osnowa” 1984, nr 9-10; *W kręgu Fiodora Dostojewskiego. Dostojewski i panslawizm Mikołaja Danilewskiego*, „Przegląd Humanistyczny” 1984, nr 5-6, s. 107-118.

⁴² A. Walicki, *Pisarze – Prorocy*, [w:] *Rosyjska filozofia i myśl społeczna od Oświecenia do marksizmu*, Warszawa 1973.

⁴³ A. Walicki, *Rosja, katolicyzm i sprawa polska*, Warszawa 2002.

⁴⁴ R. Przybylski, *Dostojewski i „przekłete problemy”: od „Biednych ludzi” do „Zbrodni i kary”*, Warszawa 1964. Zob. inne prace Przybylskiego: *Chrystologia Dostojewskiego*, „Slavia Orientalis” 1964, nr 1, s. 81-93; *Stawrogin*, „Teksty” 1972, nr 4; *Sprawa Stawrogina*, R. Przybylski (red.), Warszawa 1996; *Fiodor Dostojewski* [w:] *Historia literatury rosyjskiej*, t. 2, Warszawa 1976; *Śmierć antychrysta*, „Znak” 1981, nr 4, s. 109-122; *Wielkie zwątpienie. „Idiota” F. M. Dostojewskiego*, „Nowa Kultura” 1955, nr 48, s. 4.

prozy pisarza. Polski krytyk znany jest z koncepcji wyprowadzania poglądów autora *Młodzika* ze szkoły romantycznej. Taką też tezę postuluje w swym studium.

Przybylski wstąpił się, wspólnie ze Zbigniewem Podgórcem, bardzo dobrymi przekładami książek Dostojewskiego. Mam tu na myśli *Listy* i *Aforyzmy* oraz *Dziennik* żony pisarza – Anny Dostojewskiej *Mój biedny Fiedia*⁴⁵. Wspomniany Podgórzec był także jednym z ważniejszych badaczy i tłumaczy⁴⁶ prozy Fiodora Dostojewskiego.

Kolejną ważną postacią była Kułakowska⁴⁷ – autorka fundamentalnej rozprawy *Dostojewski. Antynomie humanizmu według „Braci Karamazowów”*⁴⁸. Monografia ta stanowi całościowe omówienie ostatniego utworu pisarza pod kątem filozoficznym. Wcześniej, w 1981 r., ukazało się jej studium na temat chrystologii Dostojewskiego⁴⁹. Kułakowska wyróżniła kilka postaci ateistów i Chrystusów, wcielonych w bohaterów wykreowanych przez pisarza. Monografia *Dostojewski – dialektyka niewiary* zawiera także szkic Tadeusza Jaroszewskiego *Fenomenologia wolności Fiodora Dostojewskiego*⁵⁰. Autor ten redagował również pismo „Człowiek i Światopogląd”, na łamach którego ukazało się wiele artykułów traktujących o filozofii Dostojewskiego⁵¹.

Inną, nieco wcześniejszą monografią, była praca Bohdana Urbankowskiego *Dostojewski – dramat humanizmów*. Część pierwsza jego studium bada związki pomiędzy życiem a twórczością pisarza, druga natomiast poświęcona została analizie poglądów filozoficznych. Urbankowski jest także autorem artykułów⁵² analizujących problematykę aksjologiczną u Dostojewskiego.

⁴⁵ F. Dostojewski, *Listy*, przeł. i komentarz oprac. Z. Podgórzec i R. Przybylski, Warszawa 1979; *Aforyzmy*, przeł. Z. Podgórzec i R. Przybylski, Warszawa 1986; A. Dostojewska, *Mój biedny Fiedia. Dziennik*, przeł. R. Przybylski, Warszawa 1971.

⁴⁶ F. Dostojewski, *Z notatników*, przeł. Z. Podgórzec, Warszawa 1979; F. Dostojewski, *Twój bez reszty*, przeł. i przypisami opatrzył Z. Podgórzec, London 1999; F. Dostojewski, *Aniele, stróżu mój...*, przeł. i przypisami opatrzył Z. Podgórzec, London 1998; A. Dostojewska, *Wspomnienia*, przeł. Z. Podgórzec, Warszawa 1974; Z. Podgórzec, *Okrutny talent...Dostojewski we wspomnieniach, krytyce i dokumentach*, przeł. M. Biernacka, Wrocław 1984.

⁴⁷ Zob. D. Kułakowska, *Antynomie humanizmu według Braci Karamazow Fiodora Dostojewskiego*, „Przegląd Rusycystyczny” 1986, nr 1-2; *Chrystologia Dostojewskiego*, „Euhemer” 1976, nr 3; *Dostoevskij i Ljuter: Sola gratia et sola fide*, „Przegląd Rusycystyczny” 1991, z. 1-4; *L’Apocalypse d’apres Dostoievski*, „Humanitas” 1981, t. VII; *Marcin Luter a Dobra Nowina według Dostojewskiego*, „Rocznik Teologiczny” 1983, z. 2; *Obrona lubieżnego starca (rzecz o Fiodorze Karamazowie)*, „Miesięcznik Literacki” 1987, nr 10; *Raskolnikow i inni*, „Człowiek i Światopogląd” 1981, nr 5; *Klasyfikacja postaw ateistycznych u Dostojewskiego*, „Euhemer” 1965, nr 10.

⁴⁸ D. Kułakowska, *Antynomie humanizmu według Braci Karamazow Dostojewskiego...*

⁴⁹ D. Kułakowska, *Dostojewski: dialektyka niewiary...*

⁵⁰ Szkic ten znajduje się także w piątym numerze pisma „Człowiek i Światopogląd” z 1981 r.

⁵¹ Zob. L. Jazukiewicz-Osełkowska, *Świat zachwiany Fiodora Dostojewskiego i Stanisława Brzozowskiego*, „Człowiek i Światopogląd” 1981, nr 5; W. Kantor, *Estetyka Dostojewskiego i jego kryzys świadomości religijnej w Rosji*, „Człowiek i Światopogląd” 1976, nr 9; D. Kułakowska, *Dialogus cum Diabolo. Dostojewski a Luter*, „Człowiek i Światopogląd”, 1984, nr 11.

⁵² Zob. B. Urbankowski, *Dostojewskiego walka z Szatanem*, „Studia Filozoficzne” 1973, nr 11-12; *Jezus Dostojewskiego*, „Argumenty” 1971, nr 10; *Sztuka jako metoda filozofii. Estetyka wewnętrzna dzieł Dostojewskiego. Estetyka zewnętrzna*, „Miesięcznik Literacki” 1971, nr 12.

Do ważnych postaci zaliczyć należy Józefa Smagę, autora monografii *Fiodor Dostojewski*⁵³ z 1974 r., oraz obszernego wstępu do *Braci Karamazow* i *Zbrodni i kary*, wydanych przez Bibliotekę Narodową⁵⁴.

Warto wspomnieć, że jedną z pierwszych monografii⁵⁵ poświęconych życiu i twórczości pisarza była praca wybitnego publicysty Stanisława Mackiewicza z 1959 r. Kolejny badacz to Ryszard Łużny, autor rozprawy – *Fiodor Dostojewski – myśl i dzieło*⁵⁶ oraz redaktor licznych prac zbiorowych z pogranicza filozofii i literatury⁵⁷. Jedną z jego uczennic jest Anna Rażny, która opublikowała książkę, *Fiodor Dostojewski. Filozofia człowieka a problemy poetyki*. Centrum jej refleksji na temat filozofii autora *Biednych ludzi* stanowiły przede wszystkim problem wolności i kwestia Chrystologiczna, czego wyrazem był także szkic – *Fiodor Dostojewski, perspektywa chrześcijańskiej wolności* umieszczony w antologii *Sacrum w literaturach słowiańskich*⁵⁸.

Warto wspomnieć o filozoficzno-literackiej pracy Ludwiki Jazukiewicz-Osełkowskiej – *Fiodor Dostojewski w twórczości Stanisława Brzozowskiego i Stefana Żeromskiego*⁵⁹. Polska literaturoznawczyni była aktywnym propagatorem prozy autora *Biesów* w latach osiemdziesiątych, czego efektem są liczne artykuły⁶⁰. W konwencji literaturoznawczej napisana została również praca habilitacyjna Haliny Chałacińskiej-Wiertelak, *Idea teatru w powieściach Dostojewskiego*⁶¹.

Duże zasługi na polu interpretacji myśli pisarza miał sławista Telesfor Poźniak, autor artykułów⁶² o tematyce komparatystycznej i dwóch mono-

⁵³ Zob. J. Smaga, *Fiodor Dostojewski*, Kraków 1974.

⁵⁴ Zob. J. Smaga, *Wstęp*, [w:] F. Dostojewski, *Zbrodnia i kara*, przeł. Cz. Jastrzębiec-Kozłowski, Wrocław 1987; *Wstęp*, [w:] F. Dostojewski, *Bracia Karamazow*, przeł. A. Wat, Wrocław 1995.

⁵⁵ S. Mackiewicz, *Dostojewski*, Warszawa 1959.

⁵⁶ Zob. R. Łużny, *Fiodor Dostojewski – myśl i dzieło*, Łódź 1981.

⁵⁷ Zob. R. Łużny, *Dostojewski jakiego nie znaliśmy*, „Życie Literackie” 1980, nr 1; T. Poźniak, *Orient biblijny u Dostojewskiego (Babilon i Jeruzalem)*, [w:] *Dzieło chrystianizacji Rusi Kijowskiej i jego konsekwencje w kulturze Europy*, Lublin 1988; R. Łużny, *Pisarze prorocy*, [w:] *Literatura a chrześcijaństwo*, Kraków 1978-1979.

⁵⁸ A. Rażny, *Fiodor Dostojewski- perspektywa chrześcijańskiej wolności*, [w:] *Sacrum w literaturach słowiańskich*, Lublin 1997.

⁵⁹ Zob. L. Jazukiewicz-Osełkowska, *Fiodor Dostojewski w twórczości Stanisława Brzozowskiego i Stefana Żeromskiego: studium porównawcze...*

⁶⁰ Zob. L. Jazukiewicz-Osełkowska, *La problematique anthropologique dans l'oeuvre de Fedor Dostojewski et d'Andre Malraux*, „Humanitas” 1981, t. VII; *Problem buntu w twórczości Dostojewskiego i szkicach filozoficznych Camusa*, „Slavia Orientalis”, 1974, nr 3; *Świat zachwiany Fiodora Dostojewskiego i Stanisława Brzozowskiego...*

⁶¹ Zob. H. Chałacińska-Wiertelak, *Idea teatru w powieściach Dostojewskiego*, Poznań 1988; zob. także *Wokół sporu o księcia Myszkina*, „Slavia Orientalis” 1972, nr 3; *Z obserwacji nad pejzażem i opisem wewnątrz powieści Fiodora Michajłowicza Dostojewskiego*, „Studia Rossica Posnaniensia” 1971, nr 2; *Powieść Dostojewskiego wobec sztuki teatru*, „Slavia Orientalis” 1985, nr 1-2.

⁶² Zob. T. Poźniak, *Mit azjatycko-koraniczny w twórczości Dostojewskiego*, „Slavica Vratislaviensia” 1981, t. XXXVI; *Kategoria strachu i wstydu w światopoglądzie F. Dostojewskiego*, „Slavica Vratislaviensia”, 1985, t. XXXIII; *Człowiek gościńca i ulicy w twórczości Dostojewskiego* (Komuni-

grafii⁶³ poświęconych Dostojewskiemu. W czołówce polskich znawców myśli Dostojewskiego sytuuje się też Sielicki, który szeroko potraktował kwestię metodologiczną recepcji pisarza w Polsce i uporządkował ją w pracy *Klasyki dziewiętnastowiecznej prozy rosyjskiej w Polsce międzywojennej*⁶⁴. Uogólniając, w czasach od 1945 r. do 1989 r. ukazało się trzynaście monografi⁶⁵, poświęconych Dostojewskiemu, dziewięć przekładów⁶⁶, szesnaście prac z pogranicza filozofii i literatury⁶⁷,

kat), Sprawozdania Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego 1992, t. 46; *Dostojewski a modernizm polski*, „Przegląd Humanistyczny” 1971, nr 5; *Neobizantyzyzm Dostojewskiego*, „Acta Universitatis Wratislaviensis” 1992 nr 1364; *O kilku znakach kultury w świecie Dostojewskiego*, „Acta Universitatis Wratislaviensis” 1993, nr 1441; *Orient biblijny u Dostojewskiego (Babilon i Jeruzalem)...*; *Wokół tradycji Dostojewskiego w prozie radzieckiej lat dwudziestych*, „Slavia Orientalis” 1972, nr 3.

⁶³ Zob. T. Poźniak, *Dostojewski i Wschód: szkic z pogranicza kultur*, Wrocław 1992; T. Poźniak, *Dostojewski w kręgu symbolistów rosyjskich*, Wrocław 1969.

⁶⁴ Zob. Sielicki F., *Teodor Dostojewski...*; zob. także: *Dostojewski w kręgu pisarzy Polski międzywojennej*, „Przegląd Humanistyczny” 1971, nr 5; *Dostojewski w Polsce międzywojennej*, „Slavia Orientalis” 1972, nr 3; *Międzywojenne opinie polskie o powiżaniach Dostojewskiego z literaturą zachodnią*, „Slavia Orientalis” 1989, nr 1-2.

⁶⁵ Zob. H. Brzoza, *Dostojewski. Myśl a forma...*; H. Chałacińska-Wiertelak, *Idea teatru w powieściach Dostojewskiego...*; L. Jazukiewicz-Osefkowska, *Fiodor Dostojewski w twórczości Stanisława Brzozowskiego i Stefana Żeromskiego: studium porównawcze...*; D. Kułakowska, *Antynomie humanizmu według Braci Karamazowów Dostojewskiego...*; D. Kułakowska, *Dostojewski – dialektyka niewiary...*; R. Łużny, *Fiodor Dostojewski – myśl i dzieło...*; S. Mackiewicz, *Dostojewski...*; R. Przybylski, *Dostojewski i „przekłete problemy”: od „Biednych ludzi” do „Zbrodni i kary”...*; T. Poźniak, *Dostojewski w kręgu symbolistów rosyjskich...*; A. Rażny, *Fiodor Dostojewski. Filozofia człowieka a problemy poetyki*, Kraków 1988; J. Smaga, *Fiodor Dostojewski...*; B. Stempczyńska, *Dostojewski a malarstwo*, Katowice 1980; B. Urbankowski, *Dostojewski – dramat humanizmów*, Warszawa 1978.

⁶⁶ Zob. A. Dostojewska, *Mój biedny Fiedia. Dziennik...*; A. Dostojewska, *Wspomnienia...*; F. Dostojewski, *Aforyzmy...*; F. Dostojewski, *Na wydarzenia europejskie 1854 roku*, przeł. W. Tkaczuk, „Znak” 1981, nr 1-2; F. Dostojewski, *Dziennik pisarza*, t. 1-3, przeł. M. Leśniewska, Warszawa 1982; F. Dostojewski, *Listy...*; F. Dostojewski, *O literaturze i sztuce*, przeł. M. Leśniewska, Kraków 1976; F. Dostojewski, *Z dzieł Dostojewskiego*, t. 1-14, London 1992; F. Dostojewski, *Z pism*, t. I-IX, Warszawa 1955-1964.

⁶⁷ Zob. B. Białokozowicz, *Z dziejów wzajemnych polsko-rosyjskich związków literackich w XIX wieku*, Warszawa 1971; H. Brzoza, *Doświadczenia z lektur prozy obcej*, Warszawa 1967; S. Brzozowski, *Współczesna powieść i krytyka literacka...*; J. Bukowski, *Inspiracje pozafilozoficzne: Spotkanie w dziele Dostojewskiego*, [w:] *Zarys filozofii spotkania*, Kraków 1987; S. Chwin, *Stawrogin i dziecko*, [w:] *Dzieci*, t. 2, Gdańsk 1988; *Pisarze i krytycy. Z recepcji nowożytnej literatury rosyjskiej w Polsce*, B. Galster (red.), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1975; M. Karpiński, *Dostojewski – teatr sumienia – trzy inscenizacje A. Wajdy*, Warszawa 1989; H. Kirchner, *Dostojewski i literatura radziecka w twórczości Zofii Nałkowskiej*, [w:] *Po obu stronach granicy. Z powiżzań kulturalnych polsko-radzieckich w XX-leciu międzywojennym*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1972; J. Krzyżanowski, *Neoromantyzm polski*, Wrocław 1971; J. Kucharzewski, *Od białego do czerwonego caratu*, London 1989; A. Łunaczarski, *Dostojewski jako myśliciel*, [w:] *Szkice literackie*, przeł. W. Woroszyński, Warszawa 1962; R. Łużny, *Pisarze prorocy...*; N. Modzelewska, *Pisarz i miłość: Dostojewski, Czechow*, Warszawa 1975; A. Rudnicki, *Sto lat temu umarł Dostojewski*, Kraków 1989; M. Wyka, *Brzozowski i Żywiół Rosyjski*, [w:] *Literatura polska i rosyjska przełomu XIX/XX wieku*, Warszawa 1978; Z. Żakiewicz, *Ludzie i Krajobrazy*, Gdańsk 1970.

jedenastcie opracowań⁶⁸, natomiast artykułów aż sto dwa⁶⁹. Recepcja filozofii Do-

⁶⁸ Zob. *Literatura rosyjska w zarysie*, Z. Barański (red.), Warszawa 1976; B. Białokozowicz *Przedmowa*, [w:] *Historia rosyjskiej literatury radzieckiej*, Warszawa 1977; T.M. Jaroszewski, *Osobowość i wspólnota*, Warszawa 1970; S. Poręba, *Powieść rosyjska XIX i XX w.*, Katowice 1984; A. Rogalski, *Rosja — Europa*, Warszawa 1960; F. Sielicki, *Teodor Dostojewski...*; J. Smaga, *Wstęp...*; A. Walicki, *Rosyjska filozofia i myśl społeczna od Oświecenia do marksizmu...*; A. Walicki, *Osobowość a historia...*; U. Wójcicka, *Hagiografia staroruska w kręgu pisarzy rosyjskich wieku XIX: z badań nad tradycjami piśmiennictwa staroruskiego w nowożytnej literaturze rosyjskiej*, Bydgoszcz 1983.

⁶⁹ A. Bezwiński, *O bohaterze Idioty F. Dostojewskiego*, „Przegląd Rusycystyczny” 1987, z. 2; A. Bieńkowska, *Powieść i teza*, „Znak” 1981, nr 7-8; A. Cervenak, *Einstein i Dostojewski*, „Slavia Orientalis” 1985, nr 4; A. Hauke-Ligowski, *Biesy- powieść współczesna?*, „W Drodze” 1983, nr 11; A. Kasia, „Pio Nono” i „Biedny Fiedia”, „Studia Filozoficzne” 1989, nr 10; A. Rogalski, *Legenda o Wielkim Inkwizytorze*, „Kuźnica Kapłańska”, 25 I 1957; A. Rogalski, *Sacrum u Tołstoj i Dostojewskiego*, „Chrześcijanin a Współczesność” 1986, nr 2; A. Semczuk, *Dostojewski i Turgieniew*, „Slavia Orientalis” 1972, nr 3; A. Wajda, *O inscenizacji Biesów*, „Studia Filozoficzne” 1973, nr 11-12; B. Benedyktowicz, *Ojcowie naszej współczesności*, „Rocznik Teologiczny” 1972, z. 2; B. Galsner, *Dostojewski w Polsce*, „Znak” 1981, nr 1-2; B. Mucha, *Syberyjskie wiersze Dostojewskiego*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego” 1977, z. 36; B. Mucha, *Fiodor Dostojewski czasów katongi w opinii polskich współzestawców*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego” 1977, z. 37; B. Śniadower, *Literatura rosyjska w dziennikach Żeromskiego*, „Slavia Orientalis” 1966, nr 1; C. Rowiński, *Dlaczego Kiryłow popełnił samobójstwo?*, „Miesięcznik Literacki” 1985, nr 11; E. Smykowska, *Paradoks Dostojewskiego*, „Więź” 1977, nr 4; M. Fik, *Co można ocalić z Dostojewskiego*, „Twórczość” 1972, nr 1; G. Kiraly, *Architektonika powieści Dostojewskiego Sobowót*, „Slavia Orientalis” 1972, nr 3; H. Paprocki, *Chrystus i księżę tego świata. Apokaliptyczna wizja Dostojewskiego*, „Więź” 1982, nr 6; J. Borsukiewicz, *Recenzja książki L. Jazukiewicz-Osełkowskiej pt. Fiodor Dostojewski w twórczości Stanisława Brzozowskiego i Stefana Żeromskiego*, „Przegląd Humanistyczny” 1984, nr 5-6; J. Chałasiński, *Europa i Rosja w twórczości Dostojewskiego*, „Kultura i Społeczeństwo” 1957, nr 1; J. Kott, *Diabelskie wątpliwości*, „Dialog” 1966, nr 4; J. Kuczyński, *Dostojewski i współczesny nihilizm*, „Zeszyty Argumentów” 1965, nr 4; J. Kulczyńska-Saloni, *Dostojewski w Polsce*, „Miesięcznik Literacki” 1972, nr 3; J. Orłowski, *Reakcje Dostojewskiego na sprawy polskie*, „Przegląd Humanistyczny” 1982, nr 5-6; J. Salij, *Ateizm w diagnozach i prognozach Dostojewskiego*, „Literatura na Świecie”, 1983, nr 3; J. Skwara, *Fiodor Dostojewski a niektóre problemy czarnego filmu*, „Przegląd Humanistyczny” 1974, nr 9; J. Stawiński, *Bohaterowie kartezjańscy Dostojewskiego wobec tradycji kartezjanizmu*, „Studia Filozoficzne” 1971, nr 4; J. Stempowski, *Polacy w powieściach Dostojewskiego...*; J. Świącicki, *Wielka Improwizacja Stanisława Brzozowskiego*, „Znak” 1958, nr 4; J. Tischner, *Człowiek zniewolony. Hegel — Dostojewski — Descartes*, „Znak” 1989, nr 1-2; Kryptonim JS., *Prawnik Dostojewskiego*, „Tygodnik Powszechny” 1994, nr 216; M. Kumplowski, *Nieczajewszczyzna — rzeczywistość i mit*, [w:] *Fiodor Dostojewski. W setną rocznicę śmierci*, Rzeszów 1985; L. Budrecki, *Antropologia filozoficzna Dostojewskiego*, „Literatura na Świecie” 1983, nr 3; L. Mirkut, *Grzegorz Danielewski i Fiodor Dostojewski*, „Przegląd Rusycystyczny” 1986, z. 3-4; L. Monczewa, *Dostojewski i literatura staroruska*, przeł. Z. Lenarczyk, „Przegląd Humanistyczny” 1986, nr 5-6; M. Haubrich-Kochelt, *Analiza psychopatologiczna postaci występujących w powieści Fiodora Dostojewskiego pt. Wspomnienia z domu umarłych*, „Psychiatria Polska” 1971, t. V, nr 1; M. Szpakowska, *Światopogląd sformułowany Fiodora Dostojewskiego*, „Twórczość” 1984, nr 1; R. Karpowicz, *Niektóre aspekty Fiodora Dostojewskiego w literaturze Młodej Polski*, Częstochowa 1967, nr 8; S. Brzozowski, *O Dostojewskim*, „Znak” 1981, nr 1-2; Sz. Romańczuk, *Piękno zbawi świat. Piśmo święte w twórczości F. Dostojewskiego*, „Wiadomości Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego” 1972, z. 2; Sz. Romańczuk, *Świat opętanych Fiodora Dostojewskiego*, „Wiadomości Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego” 1975, nr 1-2; T.M. Jaroszewski, *Fenomenologia wolno-*

stojewskiego po 1989 r. wydaje się być najobszerniejsza. Ogólny wgląd w tę problematykę pozwala stwierdzić, że badania zogniskowane są zwykle na wybranym aspekcie myśli Dostojewskiego, a nie na całości jego twórczości.

Pierwszym z ważnych badaczy tego okresu jest wspomniany już de Lazari, pełniący między innymi rolę koordynatora International Dostoevsky Society⁷⁰ na Polskę. To międzynarodowe stowarzyszenie działa od 1971 r. Oprócz licznych artykułów de Lazari jest autorem monografii *W kręgu Fiodora Dostojewskiego. Poczwiennictwo*⁷¹, wydanej w Polsce a następnie przetłumaczonej na język rosyjski. Traktuje ona o poglądach społeczno-politycznych pisarza, o jego idei „powrotu do gleby”. Ponadto badacz ten opracował m.in. hasło „Fiodor Dostojewski” w leksykonie *Idee w Rosji*⁷².

Kolejnym z ważnych badaczy jest prawosławny duchowny Henryk Paprocki, autor licznych przekładów dzieł autorów rosyjskich, w tym najważniejszego z naszej perspektywy — pracy Mikołaja Bierdiajewa o Dostojewskim⁷³. Inną postacią jest Michał Bohun. Spod jego pióra wyszła monografia *Fiodor Dostojewski i idea upadku cywilizacji europejskiej*⁷⁴ z 1996 r. Praca bazuje na społeczno-politycznych poglądach pisarza oraz na antynomiach katolicyzmu i prawosławia, Zachodu i Wschodu, tak widocznych w pismach Dostojewskiego. Autor uwypukla powody i następstwa wizji upadku cywilizacji Zachodu zawarte w *Dzienniku pisarza*.

ści Fiodora Dostojewskiego, „Człowiek i Światopogląd” 1981, nr 5; T. Rawa, *Camus i Dostojewski, wpływy i analogia*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego 1974, z. 29; W. Gombrowicz, Herling-Grudziński G., *Dwugłós o sumieniu Raskolnikowia*, „Znak” 1981, nr 1-2; W. Gromczyński, *Egzystencjalizm Kirilowa: filozoficzne aspekty twórczości Dostojewskiego*, „Studia Filozoficzne” 1977, nr 1; W. Gromczyński, *Zagadka Raskolnikowa, z problemów filozoficznej interpretacji postaci Dostojewskiego*, „Archiwum Historii Filozofii i Myśli Społecznej” 1980, t. 26; W. Kantor, *Estetyka Dostojewskiego i jego kryzys świadomości religijnej w Rosji*, „Człowiek i Światopogląd” 1976, nr 9; W. Kuskow, *Dostojewski a sprawa staroruska*, „Przegląd Humanistyczny” 1971, nr 5; W.N. Toporow, *Poetyka Dostojewskiego a archaiczne schematy myślenia mitologicznego*, przeł. J. Faryno, „Literatura na Świecie” 1981, nr 2; W. Rozanow, *Czytając Dostojewskiego*, przeł. Z. Podgórzec, „Literatura na Świecie” 1983, nr 3; Z. Najder, *Conrad a Dostojewski*, „Życie Literackie” 1963, nr 8.

⁷⁰ Zob. www.dostoevsky.org (26.04.2013)

⁷¹ A. de Lazari, *W kręgu Fiodora Dostojewskiego. Poczwiennictwo*, Łódź 2000.

⁷² A. de Lazari, *Fiodor Dostojewski*, [w:] *Idee w Rosji*, t. IV, Łódź 2001. Zob. także: *Polacy, Rosjanie. Przewyciężanie uprzedzeń*, A. de Lazari (red.), Łódź 2006; *Poczwiennictwo. Z badań nad historią idei w Rosji*, Łódź 1998; *Mikołaj Strachow i Fiodor Dostojewski*, Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Litteraria 37, Łódź 1995; *Piękno w światopoglądzie Dostojewskiego*, „Osnowa” 1984, nr 9-10; *W kręgu Fiodora Dostojewskiego. Fiodor Dostojewski i panslawizm Mikołaja Danilewskiego*, „Przegląd Humanistyczny” 1984, nr 5-6.

⁷³ Zob. M. Bierdiajew, *Światopogląd Dostojewskiego*, przeł. H. Paprocki, Kęty 2004. Zob. też: H. Paprocki, *Narodnictwo*, [w:] *Idee w Rosji*, t. II, Łódź 1999; *Bogocześnictwo*, [w:] *Idee w Rosji* t. III, Łódź 2000; *Lew i mysz czyli Tajemnica człowieka: esej o bohaterach Dostojewskiego*, Białystok 1997.

⁷⁴ M. Bohun, *Fiodor Dostojewski i idea upadku cywilizacji europejskiej*, Katowice 1996. Zob. także: M. Bohun, *Zachodnie chrześcijaństwo w oczach Dostojewskiego*, „Nomos” 1997, nr 17.

W latach dziewięćdziesiątych kilka artykułów⁷⁵ dotyczących autora *Biesów* oraz jedną monografię⁷⁶ napisała Halina Brzoza. Szkic *Dostojewski, między mitem, tragedią i apokalipsą* traktuje o jego filozofii w dość niekonwencjonalny sposób, podobnie zresztą jak miało to miejsce w pracy *Mysł a forma*. Autorka podejmuje wątki estetyczne, hermeneutyczne i ogólno-filozoficzne w twórczości Dostojewskiego. Wskazuje na problemy filozoficzne, które poruszał pisarz, takie jak: dramat egzystencjalny człowieka, antynomie wolności, kwestia Boga i nieśmiertelności, cechy natury ludzkiej, możliwości opanowania rozumu w aspekcie poznania tajemnic życia i śmierci. W 2007 r. pismo „Aspekty Filozoficzno-Prozatorskie” opublikowało artykuł jej autorstwa⁷⁷.

W tym samym czasie dwie monografie wydała Anna Kościółek⁷⁸. Fundamentem dla jej prac był *Dziennik pisarza*. Kościółek dokonała między innymi w pracy – *Człowiek Ewangelii w „Dzienniku pisarza” Fiodora Dostojewskiego* – analizy porównawczej koncepcji antropologicznych Dostojewskiego i Gabriela Marcela. Oczywiście, jak to często ma miejsce, fragmenty obu książek pojawiły się wcześniej w formie artykułów⁷⁹.

Dodać trzeba, że w ostatnich latach zostało obronionych kilka prac doktorskich poświęconych filozofii Fiodora Michajłowicza, co świadczy o niesłabnącym zainteresowaniu jego prozą⁸⁰.

⁷⁵ Zob. H. Brzoza, *Dostojewski jako twórca i interpretator*, „Studia Rossica” 1994, t. 2; *Od apoteozy do negacji. Proza wykładnią stylu i metody filozofowania Fiodora Dostojewskiego*, [w:] *Literatura rosyjska wobec współczesności – od apoteozy po negację*, Olsztyn 1993; *Przeciw pozytywizmowi? Jeszcze w kwestii „realizmu fantastycznego” F. Dostojewskiego*, „Folia Litteraria” 1990, nr 28; *Teatr i hermeneutyka sceny w dziele Dostojewskiego (teatralność kategorią antropologiczną)*, „Przegląd Humanistyczny” 1990, nr 2; *Fiodora Dostojewskiego Teatr Świata*, „Akcent” 1989, nr 1; *Dostojewskiego stylistyka suspense’u*, „Slavia Orientalis” 1971, nr 3; *Estetyka dysonansu*, „Studia Estetyczne” 1976, nr 3; *Fiodora Dostojewskiego „Widzenie skłócone”*, „Slavia Orientalis” 1972, nr 3; *Poetyka polifonii czy estetyka dysonansu*, „Studia Estetyczne” 1973, t. X; *Tołstoj i Dostojewski. Przestrzeń artystyczna wykładnią metody filozofowania*, „Slavia Orientalis” 1972, nr 3; *Realizm fantastyczny Dostojewskiego*, „Slavia Orientalis” 1985, nr 1-2.

⁷⁶ H. Brzoza, *Dostojewski, między mitem, tragedią i apokalipsą*, Toruń 1995.

⁷⁷ Zob. H. Brzoza, *Bliżej metanaukowym wymiarom prozy artystycznej Fiodora Dostojewskiego*, „Aspekty Filozoficzno – Prozatorskie” 2007, nr 17; zob. także M. Pytlak, *Dostojewszczyzna a twórczość Dostojewskiego, albo o tym, jak Polacy i Bułgarzy czytają Biesy, uwagi wstępne*, „Pamiętnik Słowiański” 2007, t. LVII, z. 1.

⁷⁸ A. Kościółek, *Dziennik Pisarza Fiodora Dostojewskiego*, Toruń 2000; *Człowiek Ewangelii w „Dzienniku pisarza” Fiodora Dostojewskiego*, Toruń 1994.

⁷⁹ Zob. A. Kościółek, *Dar wolności a teoria środowiska na podstawie „Dziennika pisarza” Fiodora Dostojewskiego*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Opolskiego” 1994, z. 33; *O dzięki ci Boże, za wszystko*, „Przegląd Humanistyczny” 1999, nr 1; *Pieniądz w twórczości F. Dostojewskiego*, „Slavia Orientalis” 2004, nr 3; *Tajemnica ludzkiej rozporządzalności (Kilka uwag o modelu człowieka Ewangelii w „Dzienniku pisarza” Dostojewskiego)*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici” 1994, z. 281.

⁸⁰ Dorota Jewdokimow pisała o *Teologii mistycznej Kościoła Wschodniego w twórczości F.M. Dostojewskiego*. Praca miała na celu zestawienie sztuki jaką proponuje Fiodor Michajłowicz z re-

Wspomnijmy ponadto o Tadeuszu Sucharskim, autorze monografii⁸¹ zestawiającej sylwetki Gustawa Herlinga-Grudzińskiego i Dostojewskiego na tle ich doświadczeń terroru rosyjskiego, oraz o Jacku Ugliku – zielonogórskim filozofie – będącym autorem cyklu artykułów⁸². Uglik bazuje on na konkretnych aspektach myśli autora *Biesów*: problemie katolicyzmu, wolności i odpowiedzialności, polsko-rosyjskich antynomiach.

Uogólniając: od 1989 r. ukazało się dziewięć monografii poświęconych Dostojewskiemu⁸³, kilkadziesiąt artykułów⁸⁴, około dziesięciu prac z pogranicza filozofii

ligią Kościoła Wschodniego (zob. *Człowiek przemieniony. Fiodor M. Dostojewski wobec tradycji Kościoła Wschodniego*, Poznań 2009.). Andrzej Penke jest autorem dysertacji o *Kwestiach chrystologicznych u Fiodora M. Dostojewskiego*. Z kolei Halina Kryształ zajęła się kwestią zła (zob. *Problem zła w twórczości F. Dostojewskiego: studium teologiczno-moralne*). Praca ta zasługuje na szczególną uwagę. Autorka stara się wyinterpretować źródła zła moralnego, metafizycznego i fizycznego z filozofii autora *Biesów* oraz opisać jego skutki w stosunku do Boga, siebie i innych ludzi.

⁸¹ T. Sucharski, *Dostojewski Herlinga-Grudzińskiego*, Lublin 2002. Zob. także G. Herling-Grudziński, *Dwie glossy o Dostojewskim*, [w:] *Upiory rewolucji*, Lublin 1999.

⁸² J. Uglik, *Dostojewski – pokora i poniżenie*, „Fraza” 2006, nr 1-2; idem, *Polacy w powieściach i publicystyce Dostojewskiego*, „Przegląd Powszechny” 2004, nr 11; idem, *Prawosławie i katolicyzm w myśli Fiodora Dostojewskiego*, „Przegląd Filozoficzny” 2003, nr 2; idem, *Wiara i rozum na podstawie dzieła Fiodora Dostojewskiego*, „Przegląd Powszechny” 2003, nr 9; idem, *Wokół Fiodora Dostojewskiego: Rosja i Europa*, „Kartki” 2002, nr 28; idem, *Wolność odpowiedzialna i wolność absolutna: przyczynek do koncepcji dobra i zła w filozofii Fiodora Dostojewskiego*, „Edukacja Filozoficzna” 2003, vol. 35.

⁸³ M. Bohun, *Fiodor Dostojewski i idea upadku cywilizacji europejskiej...*; H. Brzoza, *Dostojewski, między mitem, tragedią i apokalipsą...*; A. Kościółek, *Dziennik Pisarza Fiodora Dostojewskiego...*; A. Kościółek, *Człowiek Ewangelii w „Dzienniku pisarza” Fiodora Dostojewskiego...*; H. Kryształ, *Problem zła w twórczości F. Dostojewskiego: studium teologiczno-moralne...*; A. de Lazari, *W kręgu Fiodora Dostojewskiego. Poczwiniactwo...*; E. Mikiciuk, *Chrystus w grobie i rzeczywistość Anastasis. Rozważania nad „Idiotą” Fiodora Dostojewskiego*, Gdańsk 2003; T. Poźniak, *Dostojewski i Wschód: szkic z pogranicza kultur*, Wrocław 1992; T. Sucharski, *Dostojewski Herlinga-Grudzińskiego...*; G. Woźny, *Bachtin. Między marksistowskim dogmatem a formacją prawosławną. Nad studium o Dostojewskim*, Wrocław 1993.

⁸⁴ E. Baniewicz, *Dostojewski przeciw marskości sumienia*, „Twórczość” 2000, nr 8; A. Bojarska, *Niech żyje Karamazow!*, „Nowy Świat” 1992, nr 148; J. Brodski, *Dlaczego Kundera myli się, co do Dostojewskiego*, przeł. A. Zagajewski, „Literatura na Świecie” 1990, nr 9; I. Cieślak, *Wszystkiemu winien starzec Zosima?*, „Więź” 2000, nr 3; A. Dell’Asta, *Słowo graniczące z milczeniem. Chrystus w teologii Dostojewskiego*, przeł. G. Ostrowski, „Communio” 1992, nr 5; P. Dunin-Borkowski, *Teodor Dostojewski (Rzecz o wewnętrznej tragedii Rosji)*, „Czas Kultury” 1992, nr 38; J. Gryciuk, *Kim jest dla mnie Dostojewski?*, „Więź” 2000, nr 3; M. Jackiewicz, *Uwagi o poglądach Fiodora Dostojewskiego na religię*, [w:] *Literatura rosyjska wobec współczesności-od apoteozy po negację*, Olsztyn 1993; I. Kalinowska, *Dostojewski i Polacy*, „Teksty Drugie” 1994, nr 1; Kryptonim JS, *Prawnik Dostojewskiego...*; D. Kułakowska, *Dostoevskij i Ljuter: Sola gratia et sola fide...*; L. Liburska, *Wizja Nowej Jerozolimy w literaturze rosyjskiej i radzieckiej (Dostojewski, Płatonow)*, Sprawozdania z Posiedzeń Komisji Naukowych 1992, t. 34; J. Lutomski, *Dostojewski w Omsku*, „Rzeczpospolita” 1990, nr 834; A. Mieczkowska, *Acedia jako istnienie zdegradowane, czyli Chrystus Dostojewskiego (Wokół twórczości F. Dostojewskiego – Biesy)*, „Studia Russica Thorunensia” 1998, t. 3; Cz. Mi-

i literatury⁸⁵ oraz kilka opracowań⁸⁶. Ostatnie lata to w dalszym ciągu niesłabnące zainteresowanie myślą autora *Biesów*⁸⁷.

łosz, *Dostojewski teraz*, „Kultura” 1992, nr 5; Cz. Miłosz, *Dostojewski i Sartre*, [w:] *Zaczynając od moich ulic*, Wrocław 1990; Cz. Miłosz, *Dostojewski i Swedenborg*, „Zeszyty literackie” 2004, nr 85; B. Mucha, *Pod urokiem Biednych Ludzi Fiodora Dostojewskiego. Uwagi komparatystyczne o powieści epistolarnej Antoniego Marcinkowskiego Stary biuralista*, „Przegląd Humanistyczny” 2003, nr 1; V. Nabokov, *Strącić Dostojewskiego z piedestału*, „Literatura” 1991 nr 1; K. Nowikowa, *Antropologia Dostojewskiego*, „Logos i Ethos” 2006, nr 1; W. Owczarski, *Mann i Dostojewski diabłem podszyci, czyli o paradoksalności diabła i diaboliczności paradoksu*, „Tytuł” 1993, nr 1; M. Płoski, *Notatki z pustelni*, „Więź” 2000, nr 32; P. Podziomek, *Karamazow oskarża*, „Ład” 1994, nr 9; *Sprawa Stawrogina*, R. Przybylski (red.)...; D. Romanowski, *Demoniczne podróże bohaterów Dostojewskiego*, „Slavia Orientalis” 2006, nr 3; S. Rother, „Bracia Karamazow” — *Dostojewskiego analiza egzystencji ludzkiej*, „Communio” 1990, nr 3; O. Semak, *Człowiek z podziemia Dostojewskiego jako filozof postmodernistyczny*, „Fraza” 1995, nr 9; K. Sokołowska, *The Visions of Society in „The Secret Agent” by Conrad and „The Devils” by Dostoevsky*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio FF. Philologiae” 1995, t. 11; L. Suchanek, *Fiodor Dostojewski — opowiadania fantastyczne*, „Ruch Literacki” 1993, nr 3; M. Świdarska, *Ekfaza w powieści Idiota*, „Slavia Orientalis” 2003, nr 2; B. Świdarski, *Dostojewski Gombrowicza*, „Teksty Drugie” 1997, nr 3; H. Waszkiewicz, „Siostry krzyżowe” *Aleksego Riemizowa, czyli wariacje na temat Dostojewskiego*, „Zeszyty Naukowe Polskiej Akademii Nauk” 1990, t. 32, z. 1; H. Waszkiewicz, *Zbrodnia i Kara na nowo napisana*, „Slavia Orientalis” 1991, nr 1-2; K. Wiśniewska-Roszkowska, *Co tu robią dzieci?*, „Ład” 1994, nr 20; A. Woźniak, *Świadomość zmitologizowana, czyli Riemizow o Dostojewskim*, „Przegląd Rუსystyczny” 1998, z. 1-2; M. Wójcikiewicz, *Kuszenie Wielkiego Inkwizytora*, „Trybuna” 1990, nr 251; *Dostojewski badał choroby ducha*, z Czesławem Miłoszem rozmawiają C. Gawryś i J. Majewski, „Więź” 2000, nr 3; *Pisarz na XXI wiek, rozmowa*, rozmowa ze Zbigniewem Podgórcem, rozmawia C. Gawryś, „Więź” 2000, nr 3; *Czy poprawiać przekłady?*, ze Zbigniewem Podgórcem rozmawia M. Łukaszewicz, „Nowe Książki” 1994, nr 6; Z. Podgórzec, *Mój Chrystus. Rozmowy z Jerzym Nowosielskim*, Białystok 1993; M. Umiecka, *Dostojewski i przekłete problemy*, rozmowa ze Z. Podgórcem, „Kultura” 1992, nr 51/52.

⁸⁵ Lit. nie cyt.: K. Cieplik, *Kultura Rosji przełomu stuleci (XIX-XX)*, Warszawa 1991; J. Kurowicki, *Normalność jako sen idioty*, Zielona Góra 1999.

⁸⁶ L. Kiejzik, *Sołowjow i Dostojewski, czyli rozważania historyzoficzne*, [w:] *Włodzimierz Sołowjow*, Zielona Góra 1997; A. Andrusiewicz, *Cywilizacja Rosyjska*, t. 2, Warszawa 2005; B. Mucha, *Historia literatury rosyjskiej: od początków do czasów najnowszych*, Wrocław 2002; Z. Podgórzec, *Fiodor Dostojewski*, [w:] *Powszechna Encyklopedia Filozofii*, t. 2, Lublin 2000; A. Rażny, *Fiodor Dostojewski — perspektywa chrześcijańskiej wolności...*; J. Smaga, *Wstęp...*

⁸⁷ Zob. J. Uglik, *Dostojewski a filozofia rozumu — uwagi subiektywne o badaniach w Polsce*, [w:] *Polskie badania filozofii rosyjskiej*, t. 2, Warszawa 2012; T. Sucharski, A. de Lazari, *Достоевский в польской литературе*, [w:] *Polskie badania filozofii rosyjskiej*, t. 2, Warszawa 2012; *Nowy Testament Fiodora Dostojewskiego*, przygotował i wstępem opatrzył A. Bezwiński, Bydgoszcz 2011; bibliografie elektroniczne: <http://www.filozofiarosyjska.uz.zgora.pl/download.php?9f153088-f8b8e12f9b4d41cab119246a>; <http://www.filozofiarosyjska.uz.zgora.pl/download.php?66ebcf62935dfb8834affb29ad0cb515> (26.04.2013)

SUMMARY

Polish Investigation of Fyodor Dostoevsky's philosophy

Paper is an attempt to systematize (from diachronic point of view) Polish investigation of Fyodor Dostoevsky's philosophical thought. It is conceived as bibliographical source of Polish works – monographies, papers, translations – concerning thought of Russian thinker. Several problems of Dostoevsky's philosophy (which Polish researcher found fascinating) have been also shown in presented paper.